

PRAVNA PRIRODA NEOSNOVANOG OBOGAĆENJA

Dr Genc TRNAVCI*

Institut neosnovanog obogaćenje ima neizmjeran značaj za pravno reguliranje tržišta, odnosno prometa pravnih i ekonomskih dobara na tržištu. Smisao ovog instituta ogleda se u težnji ispravljanja (korekcije) društveno neprihvatljivog bogaćenja imovine jednih lica na račun drugih lica u svim situacijama kada se takvo ispravljanje ne može postići primjenom drugih ustanova građanskog prava.¹ Neosnovano obogaćenje jeste izvor obligacionog odnosa koji nastaje kada neki dio imovine povjerioca bez pravne osnove (*iustus titulus*) ili kauze na bilo koji način pređe u imovinu dužnika.

Prema jednom viđenju, neosnovano obogaćenje se, čak, uopće ne smatra izvorom obligacija, jer ono pretpostavlja odsustvo nekog drugog izvora obligacije ili neke druge pravne činjenice koja je neophodna i dovoljna za pravovaljanost prelaska vrijednosti iz imovine jednog lica u imovinu drugog lica.

Za označavanje ovog instituta se u tekstu zakona, u pravnoj teoriji i sudskoj praksi koristi mnoštvo termina. U upotrebi su: stjecanje bez osnove, koji su usvojili redaktori Zakona o obligacionim odnosima, stjecanje bez pravne osnove, pravno neosnovano stjecanje, pravno neosnovano obogaćenje, obogaćenje bez pravnog osnova, pravno neopravdano obogaćenje, neopravdano obogaćenje itd.²

Još je u rimskom pravu bila poznata ustanova neosnovanog obogaćenja: "*Jure naturae eaqium est neminem cum alterius detrimento et*

* Prof. dr Genc Trnavci, Pravni fakultet Univerziteta u Bijaću

¹ Vidjeti o tome u: Boris Vizner, *Komentar Zakona o obveznim odnosima*, knj. 2, Zagreb, 1978, str. 975-976.

² Vidjeti o tome opširnije u: *Komentar Zakona o obligacionim odnosima*, str. 481. U Opštem Imovinskom Zakoniku za Crnu Goru korišten je termin "*neopravdano koristovanje tuđim*". (J. Danilović, *Neosnovano obogaćenje*, *Enciklopedija imovinskog prava*, tom II, Beograd, 1978, str. 397-398). U angloameričkom pravu koristi se termin "*Unjust Enrichment*", koji je sličan našem terminu neosnovano obogaćenje. (E. A. Martin, citirano djelo, str. 415).

iniuria fieri locupletorem” (Nitko se bez osnove ne treba obogatiti na tuđ račun).³ Rimsko pravo poznavalo je dvije tužbe osiromašenog protiv neosnovano obogaćenog lica, koje su se međusobno razlikovale. Prva je bila takozvana **kondikcija** (*condictio sine causa*)⁴, kojoj najviše nalikuje današnja ustanova neosnovanog obogaćenja, dok je druga tužba bila **verzija** (*actio in rem verso, versio in rem*). Prva tužba u potpunosti se odnosila na neosnovano obogaćenje, recimo, u vidu isplate nedugovanog (*condictio indebiti*). Druga, pak, tužba odnosila se na upotrebu svoje ili tuđe stvari u tuđu korist, a da pritom nije postojala namjera činjenja koristi drugome, odnosno da mu se izvrši kakva radnja ili mu se nešto da ili učini što se ne duguje.

Većina suvremenih usporednih zakonodavstava, koja svoju tradiciju zasnivaju na rimskom pravu, uključujući njemačko, austrijsko i francusko pravo, razlikuje **kondikciju** i **verziju** kao dvije zasebne ustanove.⁵ Od klasične ustanove neosnovanog obogaćenja (kondikcije) verzija se razlikuje u tome što se može primijeniti čak i kada uopće nije došlo do obogaćenja lica u čiju je korist stvar upotrijebljena. Od nezvanog vršenja tuđih poslova verzija se razlikuje u tome što onaj koji upotrebljava stvar uopće nema namjeru da drugom licu učini korist.⁶ Upotrebom tuđe stvari nastajala je obaveza obogaćenog (korisnika) da vrijednost iz iskorištene stvari vrati vlasniku (vertentu) u naturi, a ako to više nije moguće, da vrati vrijednost koju imala u vrijeme upotrebe stvari.⁷ Naš Zakon o obligacionim odnosima ne pravi razliku između kondikcije i verzije, već obje ustanove smješta u okvire ustanove neosnovanog obogaćenja.⁸

Posebno valja naglasiti da u usporednom zakonodavstvu vlada veoma raznolik pristup prilikom normiranja ove ustanove.⁹ Stoga, kod

³ Pomponius, Just. Digesta, 50, 17, 206.

⁴ J. Radišić, citirano djelo, str. 308.

⁵ Vidjeti § 1041-1044. OGZ-a. O odnosima kondikcija i verzija u usporednom zakonodavstvu vidjeti opširnije u: Peter Schlechtriem, *Unjust Enrichment by Interference With Property Rights*, International Encyclopedia of Comparative Law, Tübingen, 2001, str. 3-96.

⁶ Usporedi: *Pravna enciklopedija*, str. 1852-1853.

⁷ § 1041. OGZ-a.

⁸ U germanskom pravu se pravi razlika između kondikcija i verzija, s tim da je posebna pažnja posvećena verzijama na čijim temeljima se razvila cjelokupna ustanova neosnovanog obogaćenja. U francuskom, pak, pravu veći značaj je dan kondikcijama. To je u praksi izazivalo problema kod rješavanja slučajeva korištenja stvari u korist drugoga, pa su pravna praksa i teorija u 19. vijeku razvila koncepciju *actio de in rem verso*. Inače, ustanova neosnovanog obogaćenja, prema koncepciji francuskog prava, pa i angloameričkog prava, svrstava se u red kvazikontrakata (*quasi-contract*). (Vidjeti o tome u: *Komentar Zakona o obligacionim odnosima*, str. 482; E. A. Martin, citirano djelo, str. 322).

Također, o kvazikontraktima opširnije vidjeti u: Konrad Zweigert, *Quasi-Contracts*, International Encyclopedia of Comparative Law, Tübingen, 1980, str., od 30-7 do 30-47.

⁹ Ustanova neosnovanog obogaćenja bila je normirana u svim zakonodavstvima socijalističkih istočnoeuropskih zemalja. O tome opširnije vidjeti u: Ewa Letowska, *Unjust Enrichment in Eastern*

restitucije zbog neosnovanog obogaćenja poseban problem može predstavljati primjena ustanova mjerodavnog stranog prava u slučaju kolizije zakona kod obligacionih odnosa sa elementom inozemnosti. Naime, isti se činjenični skup u nekim pravima podvodi pod neosnovano obogaćenje, dok se u drugim pravima podvodi pod prouzrokovanje štete, prava koja nastaju uslijed povrede stvarnih prava ili, pak, poslovodstvo bez naloga.¹⁰

USLOVI ZA PRIMJENU USTANOVE NEOSNOVANOG OBOGAĆENJA

Za nastanak obligacionog odnosa na temelju neosnovanog obogaćenja neophodno je ispunjenje sljedećih uvjeta (pravni činjenica): 1. obogaćenje jednog lica; 2. osiromašenje drugog lica; 3. uzročno-posljedična veza između obogaćenja i osiromašenja i 3. odsustvo pravne osnove (kauze) za obogaćenje.

1. **Obogaćenje** jednog lica može se sastojati u povećanju aktive njegove imovine, smanjenju njene pasive ili u uštedi troškova koje bi to lice inače moralo učiniti da nije bilo radnje (aktivnog ili pasivnog ponašanja) osiromašenog lica.¹¹

U svakodnevnom životu uobičajeno je da pravno neosnovano obogaćenje jednog lica istovremeno predstavlja i ekonomsko obogaćenje. Međutim, sam pojam pravno neosnovanog obogaćenja nije istovjetan pojmu ekonomskog obogaćenja.¹² Netko može svjesno prodati stvar ispod njene tržišne cijene. U ovom slučaju, kupac će se ekonomski obogatiti za razliku u

European Countries, International Encyclopedia of Comparative Law, Tübingen - Lancaster, 1995, str. 213-219.

¹⁰ O problemima komparativnog istraživanja problema restitucije vidjeti opširno u: Peter Schlechtriem, *Restitution – Unjust Enrichment and Negotiorum Gestio, Chapter 8, Unjust Enrichment By Interference With Property Rights*, International Encyclopedia of Comparative Law, Mohr Siebeck, Tübingen, Martinus Nijhof Publishers, Dordrecht - Boston - Lancaster, 2001.

¹¹ Vidjeti članove 210. i 218. ZOO.

¹² “Izrazi sticanje bez osnova, obogaćenje bez osnova, neosnovano obogaćenje i neopravdano sticanje nisu dovoljno adekvatni pojmovi za označavanje oblasti života koja obuhvata pravno neosnovano (neopravdano) obogaćenje. Oni, s jedne strane, obuhvataju znatno širu oblast života od one koja se podrazumeva pod pravno neosnovanim (neopravdanim) obogaćenjem, a s druge strane, stvaraju predstavu da se pravo protivi svakom obogaćenju koje se, sa ma kog stanovišta, javlja kao neosnovano (neopravdano). Međutim, stvar ne stoji tako. Pravo se ne protivi svakom neosnovanom obogaćenju, niti se, prema tome, za svako neosnovano obogaćenje vezuju pravne posledice koje bi ga otklonile. Ono se protivi samo pravno neosnovanom obogaćenju, obogaćenju koje se ne može opravdati sa stanovišta prava, drugim rečima, koje je u suprotnosti sa pravnim normama” (Dr Živomir S. Đorđević i dr. Vladan S. Stanković: *Obligaciono pravo - opšti deo*, peto izdanje, Naučna knjiga, Beograd, 1987. godine, str. 525).

vrijednosti stvari na račun imovine prodavatelja, ali takvo obogaćenje neće se smatrati pravno neosnovanim. *Vice versa*, moguće je da se pojedina lica pravno neosnovano obogate bez očitog ekonomskog obogaćenja. Na primjer, stranke zaključe dvostrani ugovor koji kasnije bude poništen. Sve što su stekle na temelju takvog ugovora smatra se pravno neosnovanim obogaćenjem.¹³

2. Ovakvo stečeno obogaćenje mora istovremeno dovesti do **osiromašnja** imovine drugog lica. Dakle, do osiromašnja dolazi prelaskom dijela ili čak cjelokupne imovine jednog u imovinu drugog lica i to: u vidu isplate novčanog iznosa, predaje stvari ili izvršenju neke druge činidbe.

3. Između obogaćenja i osiromašnja mora postojati **uzročno-posljedična veza**. Inače, osiromašeni se neće smatrati povjeriocem obogaćenog lica, te u eventualnom parničnom postupku neće imati aktivnu legitimaciju za zahtijevanje vraćanja otuđene imovine.

4. Naposljetku, obogaćenje mora biti **bez pravne osnove**. Po pitanju definiranja pravne osnove kao konstitutivnog elementa bića pojma neosnovanog obogaćenja, razvile su se dvije koncepcije: **objektivna** i **subjektivna**.

Prema **objektivnoj koncepciji**, neosnovano je ono obogaćenje koje nema **pravnu osnovu** – *isutus titulus*, bilo u formi punovažnog ugovora, testamenta, sudske odluke ili, pak, zakonskog temelja kada subjektivna prava nastaju stjecanjem određenih pravnih činjenica, tj. po sili samog zakona.¹⁴ Ovakvu koncepciju usvojio je naš Zakon o obligacionim odnosima: “*Kad je neki dio imovine jednog lica prešao na bilo koji način u imovinu nekog drugog lica, a taj prijelaz nema osnovu u nekom pravnom poslu ili zakonu*”. Objektivna koncepcija uklapa se u pravnu doktrinu negacije potrebe postojanja ustanove kauze, koju su usvojile pojedina usporedna zakonodavstva, kao što su njemačko, belgijsko i švicarsko zakonodavstvo.¹⁵

Prema drugoj, **subjektivnoj koncepciji**, za koju se zalaže značajan dio pravne teorije, neosnovano obogaćenje jeste ono koje je protivno pravnim razlozima obvezivanja i namjerama (motivima) učesnika obligacionih odnosa. Drugim riječima, neosnovano je ono obogaćenje koje **nema kauzu**. Primjer za ovako shvaćeno neosnovano obogaćenje jeste u

¹³ Usporedi: *Pravna enciklopedija*, str. 900-901.

¹⁴ Karl Larenz, *Lehrbuch des Schuldrechts*, Band II *Besonderer Teil*, 11. Auflage, München, 1977, str. 471.

¹⁵ Vidjeti o tom opširnije u: G. Trnavci, *Obligaciono pravo, knjiga I*, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, Bihać, 2002, str. 155-159.

slučaju kada neko lice zaključi ugovor o osiguranju ne znajući da je prije toga već zaključen drugi ugovor o osiguranju koji pokriva isti osigurani slučaj. Drugi primjer je kada jedna stranka primi ispunjenje na temelju ugovora koji kasnije bude raskinut od strane druge ugovorne strane. Takvo ispunjenje primljeno je bez osnove (kauze). Sljedeći primjer je kada zakupoprimac plati zakupninu za jednu godinu unaprijed, a kasnije zakupljena nekretnina propadne u zemljotresu, te ugovor o zakupu prestane prije ugovorenog vremena. Ovaj posljednji primjer je tipičan za neosnovano stjecanje s obzirom na osnovu koja se nije ostvarila (*condictio ob causam futuram, condictio ob causam non secutam*), o kojoj će više riječi biti u sljedećem odjeljku. Čini se da bi se u našem pravu ove dvije koncepcije mogle kombinirati, tako da bi se mogla primijeniti **subjektivno-objektivna koncepcija**. Prema ovoj koncepciji, do neosnovanog obogaćenja bi došlo kadgod se netko na tuđ račun obogati, a da pritom za takvo obogaćenje alternativno nema pravne osnove (*ustus titulusa*) ili kauze.

Za nastanak ovog izvora obligacije, za razliku od prouzrokovanja štete, **nije neophodna protupravnost** radnje neosnovano obogaćenog. Važno je istaći još jednu razliku između prouzrokovanja štete i neosnovanog obogaćenja: kod prouzrokovanja štete, povraćaj u pređašnje stanje (restitucija) vrši se na imovini oštećenog, dok se kod neosnovanog obogaćenja povraćaj vrši na imovinama obogaćenog i osiromašenog ili samo obogaćenog.¹⁶

NAČINI NASTANKA NEOSNOVANOG OBOGAĆENJA

Nekoliko je tipičnih načina nastanka neosnovanog obogaćenja. Ono može nastati: radnjom osiromašenog, radnjom obogaćenog ili uslijed slučajnog događaja. Pođimo redom.

Neosnovano obogaćenje koje je nastalo radnjom osiromašenog lica

1. **Isplata nedugovanog** (*condictio indebiti*), koja se drugačije naziva isplata prividnog duga, nastaje sljedećim tipičnim situacijama:

- kada jedno lice plati tuđi postojeći dug.¹⁷ Međutim, neki su mišljenja da kada osiromašeni isplati dužnikov dug u pogrešnom

¹⁶ Usporedi: J. Radišić, citirano djelo, str. 295-296.

¹⁷ Ako je, uslijed isplate, povjerilac izgubio pravo potraživanja od pravog nasljednika zbog zastare, uništenja obveznice ili zbog insolventnosti, isplatitelj nema pravo na povraćaj od povjerioca, već od

uvjerenju da je njegov jamac, takvo lice nema pravo na povraćaj od povjerioca, već od dužnika, koji se smatra obogaćenim, jer je smanjena pasiva njegove imovine;¹⁸

- kada isplati svoj dug, ali ne povjeriocu, već nekom drugom licu;
- kada preda povjeriocu drugu stvar, a ne onu koju mu duguje (*aliud*). Na primjer, umjesto isporuke 100 tona krumpira, isporuči se 100 tona paradajza ili umjesto klavira, isporuči se violina. Neki teoretičari smatraju da osiromašeni u slučaju zamjene ispunjenja činidbi (*aliud*) ne može zahtijevati povraćaj na temelju neosnovanog obogaćenja (kondikcije), već vlasničkom tužbom (vindikacijom)¹⁹ i
- kada isplati dug pod odložnim uvjetom, prije no što se uvjet ostvario.

U svim ovim situacijama osiromašeno lice **mora biti u zabludi** u vrijeme isplate da je bilo obavezno isplatiti nedugovano.²⁰ Inače, radilo bi se o simuliranom pravnom ili dobročinom pravnom poslu. Dakle, kada osiromašeni zna da nije dužan platiti, neće imati pravo na povraćaj na temelju neosnovanog obogaćenja, jer osiromašeni može istaći prigovor zabranjenosti proturječnog ponašanja (*venire contra factum proprium*). Međutim, sumnja u dug neće lišiti osiromašenog povraćaja, jer sumnja nije isto što i znanje o nepostojanju duga.²¹

Ipak, pravilo da osiromašeni mora biti u zabludi prilikom isplate nedugovanog **nije bez izuzetka**. Drugim riječima, neosnovano obogaćenje će nastati i kada osiromašeni nije bio u zabludi prilikom isplate u sljedećim slučajevima:

- kad je osiromašeni zadržao pravo traženja povraćaja;²²
- kad je dug isplaćen da bi se izbjegla prinuda državnog organa ili nekog drugog;²³
- kada osiromašeni isti dug plati dva puta, pa makar jedno i na temelju izvršne isprave;²⁴

pravog nasljednika, koji je u ovom slučaju neosnovano obogaćen. (Usporedi: M. Konstantinović, *Obligaciono pravo*, prema bilješkama sa predavanja, izdanje Saveza studenata Pravnog fakulteta u Beogradu, 1966, str. 155).

¹⁸ Vidjeti: J. Radišić, citirano djelo, str. 299-303.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ “*Tko izvrši isplatu znajući da nije dužan platiti, nema pravo da zahtijeva vraćanje, izuzev ako je zadržao pravo da traži vraćanje ili ako je platio da bi izbjegao prinudu.*” (član 211. ZOO).

²¹ K. Larenz, citirano djelo, str. 471.

²² Član 211. ZOO.

²³ Ibidem.

- kad je osiromašeni platio nedugovano uslijed prinude i
- kada osiromašeni za drugog učini kakav izdatak ili nešto drugo što je ovaj po zakonu bio dužan učiniti.²⁵

Podsjetimo da su u našem i većini civiliziranih usporednih zakonodavstava **moralne obaveze izjednačene sa prirodnim obligacijama** (*obligatio naturalis*). Stoga je logično da se ne može "... tražiti ono što je dano ili učinjeno na ime izvršenja neke prirodne obaveze ili neke moralne ili društvene dužnosti".²⁶

Iako je osiromašeni prilikom isplate nedugovanog bio u zabludi, neosnovano obogaćenje **neće nastati** u sljedećim situacijama:

- u slučaju kada dužnik plati, pritom ne znajući da ima pravo: istaći prigovor neispunjenja ugovora (*exseptio non adiplenti contractus*), prigovor prebijanja (*exemptio compensationis*), podnijeti protutužbu ili izjaviti pravo na raskid ugovora. Međutim, ukoliko poslije isplate raskine ugovor, ima pravo zahtijevati povraćaj na temelju neosnovanog obogaćenja s obzirom na prestanak pravne osnove koja je postojala;²⁷
- kad je dug plaćen prije dospelosti, jer dužnik ima pravo ispuniti obavezu i prije roka, ako je uspostavljeni rok u njegovom interesu²⁸ i
- osiromašeni neće imati pravo zahtijevati povraćaj neosnovano plaćenih iznosa na ime naknade štete zbog povrede tijela, narušenosti zdravlja ili smrti, pod uvjetom da je obogaćeni prilikom isplate bio savjestan.²⁹

2. **Upotreba vlastite stvari u tuđu korist** predstavlja način neosnovanog obogaćenja koji nastaje radnjom osiromašenog lica. Već smo istakli da se ovakav oblik neosnovanog obogaćenja u usporednim zakonodavstvima podvodi pod takozvane verzionne tužbe ili pod ustanovu

²⁴ Član 212. ZOO. Iz izreke: "U slučaju dvostruke isplate duga, ne smatra se stečenim bez osnova iznos koji je naplaćen po osnovu izvršne isprave u sudskom postupku."

Iz obrazloženja: "... Ukoliko je dva puta plaćen isti dug, jednom dobrovoljno, a drugi put putem prinudnog izvršenja pravosnažne sudske odluke, tužilac bi mogao zahtijevati samo povraćaj prvog iznosa po osnovu neosnovanog obogaćenja tuženog, što znači mjeničnog iznosa, a ne utuženog iznosa..."

(Vrhovni sud BiH, Pž 444/90, od 21. marta 1991. godine).

²⁵ Član 218. ZOO.

²⁶ Član 213. ZOO.

²⁷ Usporedi: J. Radišić, citirano djelo, str. 299-303.

²⁸ Član 315. ZOO. Neki strani pisci smatraju da se povjerilac u ovom slučaju neosnovano obogatio za iznos kamate u vremenskom periodu od isplate do dospelosti. Međutim, naš ZOO daje pravo dužniku na razmjerno sniženje kamate samo u slučaju kada ga na to ovlašćuje ugovor ili običaj. (Član 398. ZOO).

²⁹ Član 216. ZOO.

posloводства bez naloga. Naš Zakon o obligacionim odnosima ne razlikuje po pravnim posljedicama ovakvu vrstu neosnovanog obogaćenja od ostalih vrsta.³⁰ Upotreba vlastite stvari u tuđu korist nastaje kada netko svoju ili tuđu stvar upotrijebi u korist trećeg, a pritom nema uvjeta za primjenu pravila o poslovodstvu bez naloga.³¹

3. Ispunjenje prestacije s obzirom na osnovu koja se nije ostvarila (*condictio ob causam futuram, condictio ob causam non secutam*). U ovom slučaju jedno lice se unaprijed obogati, a drugo se osiromaši na temelju pravne osnove ili kauze koja se trebala ostvariti na strani osiromašenog, a do čijeg nastanka nikad nije došlo. Radi se o slučajevima plaćanja unaprijed, nakon čega je došlo do propasti individualno određene stvari ili propasti roda.³² Na primjer, plati se zakupnina godinu dana unaprijed, a nekretnina propadne prije isteka vremena zakupa ili netko daruje drugo lice s obzirom na brak koji daroprimatelj treba zaključiti, pa do zaključenja braka ne dođe.³³

Važno je napomenuti da u ovim slučajevima, za razliku od prethodnih načina nastanka neosnovanog obogaćenja, osiromašeni nije u zabludi prilikom ispunjenja činidbe. U stvari, neosnovano obogaćenje koje je ovako nastalo obuhvaća i slučajeve zaključivanja ugovora po **odložnim uvjetom**, kada njegov nastanak zavisi od neizvjesne pravne činjenice, koja nije nastupila.³⁴ Međutim, smatrat će se da uvjet ostvario, ako njegovo ostvarenje nesavjesno spriječi stranka na čiji je teret određen.³⁵

4. Isplata s obzirom na osnovu koja je kasnije otpala (*condictio ob causam finitam*). Ovakvo neosnovano obogaćenje nastaje kadgod učesnici u obligacionom odnosu jedni prema drugima (savjesno) izvrše neku isplatu ili drugu korist na temelju pravne osnove ili kauze koja je u vrijeme isplate postojala, ali je kasnije ta pravna osnova ili kauza otpala. Na primjer, ugovor bude poništen ili raskinut. Drugi primjer je kada neki obligacioni odnos na temelju kojeg je već izvršena neka isplata prestane po sili zakona zbog propasti individualno određene stvari.

³⁰ Član 217. ZOO.

³¹ Ibidem.

³² Iz izreke: “Zakupac je ovlašten da zahtijeva od zakupodavca naknadu za ulaganja kojima je povećao vrijednost zakupljene zgrade, iako se ugovorom o zakupu ovog prava odrekao, ako je, zbog eksproprijacije zgrade koju stranke nisu predviđale u času zaključenja ugovora, osujećeno ispunjenje ugovora, a zakupodavac dobio veću naknadu za oduzetu zgradu zbog zakupčevih ulaganja.” (Vrhovni sud BiH, br. Rev. 131/85, od 28. novembra 1986. godine).

³³ M. Konstantinović, citirano djelo, str. 155. Neki su mišljenja da darovatelj mora prvo raskinuti ugovor, pa onda tražiti darovano natrag, u kojem slučaju bi se radilo o prestanku pravne osnove koja je postojala. Vidjeti: J. Radišić, citirano djelo, str. 299-303..

³⁴ Član 74, stav 1. ZOO.

³⁵ Član 74, stav 2. ZOO.

Neosnovano obogaćenje koje je nastalo radnjom obogaćenog, radnjom trećeg lica ili vanjskog događaja

Neosnovano obogaćenje može nastati i bez radnje osiromašenog. Ukoliko nastane **uslijed radnje obogaćenog**, najčešće se radi o upotrebi tuđe stvari u svoju korist. U rimskom pravu i u pojedinim suvremenim usporednim zakonodavstvima takvo neosnovano obogaćenje ispravlja se takozvanim verzionim tužbama (*actio de in rem verso*), koje su u našem pravu izjednačene sa kondikcionim tužbama, o čemu smo opširnije pisali na početku ovog odjeljka.³⁶

Naime, upotreba tuđe stvari u svoju korist daje pravo imaocu (vlasniku) te stvari pravo zahtijevati naknadu koristi od upotrebe i to nezavisno od prava na naknadu štete ili u njenom odsustvu.³⁷ Pod utroškom

³⁶ Član 219. ZOO.

³⁷ Iz izreke: “Pod upotrebom tuđe stvari, u smislu člana 219. Zakona o obligacionim odnosima, podrazumijeva se takvo korišćenje stvari, pri kome se ona pretvara u nešto drugo ili prestaje da postoji. Korist ostvarenu takvom upotrebom stvari dužan je da naknadi imaocu stvari i savjestan držalac.

Korišćenje tuđe stvari, u smislu člana 38, stav 2. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima, podrazumijeva upotrebu pri kojoj identitet stvari ostaje očuvan uz moguće smanjenje vrijednosti zbog upotrebe. Savjesni držalac, odnosno sticalac nije dužan da plati naknadu za takvo korišćenje stvari za vrijeme dok je bio savjestan”.

Iz obrazloženja: “U sudskoj praksi formiranoj i prije stupanja na snagu Zakona o obligacionim odnosima (ovaj Zakon je stupio na snagu 1. oktobra 1978. godine), a naročito poslije stupanja na snagu Zakona, vlasniku stvari je dosuđivana naknada za neovlašteno korišćenje njegove stvari od strane trećeg lica, pa i kada je korisnik stvari ovu držao kao savjestan posjednik (naknada je u pravilu dosuđivana u visini uobičajene zakupnine).

Pobornici ovog stava su se oslanjali na odredbu člana 219. Zakona o obligacionim odnosima ... Nedoumicu je izazvala odredba člana 39, stav 2. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima, koji je stupio na snagu dana 1. septembra 1980. godine (ova odredba glasi: «Savjesni posjednik nije dužan platiti naknadu za korišćenje stvari, niti odgovara za pogoršanje i propast stvari što su nastali za vrijeme njegovog savjesnog posjedovanja»).

Pojavila su se mišljenja da je ova odredba u koliziji sa članom 219. Zakona o obligacionim odnosima, te da bi trebalo u nedostatku prijelaznih odredaba zadržati raniju praksu kada su se činjenične pretpostavke za razrješenje spora ostvarile prije stupanja na snagu Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima.

Raspravljajući o ovoj dilemi, na savjetovanju je zauzet stav kao u sentenci iz ovih razloga:

Odredbu člana 219. Zakona o obligacionim odnosima treba posmatrati povezano sa odredbom člana 217. istog zakona (član 217. glasi: «Ako je neko svoju ili tuđu stvar upotrebljavao u korist trećeg, a nema uslova za primjenu pravila o poslovođstvu bez naloga, treći je dužan vratiti stvar, odnosno, ako to nije moguće, naknaditi njenu vrijednost.»). Razlika je samo u tome da li je do upotrebe tuđe stvari došlo radnjom samog vlasnika ili nekog trećeg ili radnjom lica koje upotrebljava stvar u svoju korist. Polazeći od navedenog, mora se zaključiti da član 219. Zakona o obligacionim odnosima dolazi do primjene kada je neko u svoju korist upotrebio tuđu stvar tako da je upotrebom prestala postojati (primjeri: ugradnja tuđeg materijala u vlastitu zgradu, sijanje njive tuđim sjemenom i sl.). U takvom slučaju obogaćeni duguje naknadu u visini koristi koju je imao od upotrebe, jer nije u mogućnosti da vrati stvar. Primjenom ove odredbe može biti obavezan i savjestan posjednik na naknadu koristi koju je imao upotrebom same stvari (ne njenim iskorištavanjem). Ovakav stav ne proturječi odredbi člana 38, stav 2. Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima, jer je i savjestan posjednik dužan da vlasniku vrati njegovu stvar, a ako to ne može da učini zato što ju je u svoju korist upotrijebio, tako da je prestala da postoji ili se transformisala u drugu stvar, duguje naknadu u visini koristi koju je imao od takve upotrebe.

podrazumijeva se i prerada, spajanje, miješanje tuđe stvari, građenje tuđim materijalom na svojem zemljištu, pod uvjetom da je obogaćeni stekao pravo vlasništva na tako upotrijebljenoj stvari.³⁸ Isto tako, pod utroškom podrazumijeva se i neovlašteno (ali punovažno) raspolaganje tuđim pravom i naplata tuđeg potraživanja, recimo kod vrijednosnih papira koja glase na donosioca.³⁹ Podsjetimo da osiromašeni ima pravo zahtijevati povraćaj na temelju neosnovanog obogaćenja u svim slučajevima kada pravo na naknadu štete zastari.⁴⁰

Isto tako, neko lice se može neosnovano obogatiti **zahvaljujući radnji trećeg lica ili uslijed slučajnog događaja**. Može se desiti da neko upotrijebi stvar u korist trećeg, a da nema uvjeta za primjenu pravila o poslovodstvu bez naloga.⁴¹ Tada će osiromašeni imati pravo prema obogaćenom zahtijevati povraćaj stvari, a ako to nije moguće, ima pravo na naknadu njene vrijednosti. Može se desiti da treće lice spoji ili pomiješa stvari različitih vlasnika, a to može nastati i uslijed poplave ili drugih elementarnih nepogoda. U ovom slučaju sud će primjenom pravila stvarnog prava prvo utvrditi kojem će licu pomiješane ili spojene stvari pripasti, dok će drugo – osiromašeno lice od prvog moći zahtijevati naknadu na temelju neosnovanog obogaćenja.⁴²

PRAVNI UČINAK NEOSNOVANOG OBOGAĆENJA

Pravne posljedice neosnovanog obogaćenja očituju se u nastanku obaveze na strani obogaćenog kao dužnika i prava na strani osiromašenog kao povjerioca na povraćaj otuđene imovine i to u **naturalnom obliku** (restitucija), ako je to moguće.⁴³ Ako restitucija nije moguća, povjerilac ima pravo na **novčanu naknadu**, tj. “*naknadu vrijednosti postignute koristi*”.⁴⁴

Odredba da savjestan posjednik ne odgovara za pogoršanje i propast stvari ne znači i da može bez obaveze naknade iskoristiti samu bit stvari njenom upotrebom u vlastitu korist. Pomenutu odredbu treba shvatiti tako da savjestan posjednik ne odgovara za pogoršanje ili propast stvari do koga dođe tokom njenog redovnog iskorišćavanja – upotrebe pri kojoj identitet stvari ostaje očuvan uz moguće smanjenje vrijednosti uslijed upotrebe”.

(Zaključak zauzet na savjetovanju predstavnika građanskih odjela Saveznog suda, republičkih, pokrajinskih vrhovnih sudova od 13. i 14. juna 1984. godine).

³⁸ Usporedi, J. Radišić, citirano djelo, str. 303.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Član 209. ZOO.

⁴¹ Član 217. ZOO.

⁴² J. Radišić, citirano djelo, str. 303.

⁴³ O restituciji u angloameričkom zakonodavstvu vidjeti opširno u: *History of Restitution in Anglo-American Law*, International Encyclopedia Of Comparative Law, Tübingen, Boston, 1989, str. 3-52.

⁴⁴ Član 210. stav 1. ZOO.

Sama naknada u naturalnoj formi vrši se u vidu povraćaja otuđenih stvari ili prava i njihovog posjeda (državine). Isto tako, dužnik će izvršiti povraćaj plodova pobranih od neosnovano stečene stvari i platiti zateznu kamatu.⁴⁵

Značaj savjesnosti obogaćenog

Poseban problem u pravnoj teoriji i sudskoj praksi predstavlja poimanje **uloge savjesnosti obogaćenog u domenu obima vraćanja postignute koristi**. Jezičnim tumačenjem člana 210. Zakona obligacionim odnosima dolazi se do zaključka da njegovi redaktori nisu htjeli normirati bilo kakve razlike u pravnim posljedicama neosnovanog obogaćenja u zavisnosti od savjesnosti obogaćenog. Naime, prema navedenom članu, stjecatelj je dužan vratiti dio imovine kojim se neosnovano obogatio, a *“ako to nije moguće, inače je dužan naknaditi vrijednost postignute koristi”*. Stoga bi, prema ovom tumačenju, čak i savjesno neosnovano obogaćeni bio dužan vratiti neosnovano stečenu imovinu u naturi ili u protuvrijednosti, bez obzira na to da li je ona u međuvremenu potrošena, otuđena uz naknadu ili poklonjena ili je, pak, propala. Također, iz propisane formulacije proističe da obogaćeni nema obavezu izvršiti restituciju, ako od neosnovanog obogaćenja nije stekao bilo kakvu *korist*.

Kao izuzetak od ovog načelnog pristupa i u skladu sa općim pravilima tumačenja pravnih propisa, prema kojima se izuzeci moraju usko tumačiti (*exemptiones non sunt extendae*), zakonodavac propisuje da će **obim restitucije zavisiti od savjesnosti** neosnovano obogaćenog lica u sljedećim slučajevima:

1. savjesno obogaćeni ne mora vratiti plodove i zateznu kamatu od neosnovanog obogaćenja do **dana nastanka nesavjesnosti**;⁴⁶
2. obogaćeni *“ima pravo na naknadu nužnih i korisnih troškova, ali ako je bio nesavjestan, naknada za korisne troškove mu pripada samo do iznosa koji predstavlja uvećanje vrijednosti u trenutku vraćanja”*⁴⁷ i
3. ukoliko je isplata izvršena **savjesno obogaćenom**, *“ne može se tražiti vraćanje neosnovano plaćenih iznosa na ime naknade štete zbog povrede tijela, narušenosti zdravlja ili smrti”*.⁴⁸

⁴⁵ Član 214. ZOO.

⁴⁶ Član 214. ZOO.

⁴⁷ Član 215. ZOO.

⁴⁸ Član 216. ZOO.

Veći dio pravne teorije i sudske prakse, pak, opravdano kritizira ovakav pristup našeg zakonodavca i zalaže se za koncepciju prema kojoj bi se pravni položaj obogaćenog prilikom restitucije razlikovao u zavisnosti od toga da li je prilikom stjecanja bio **savjestan ili ne**.⁴⁹ Dakle, iako naš Zakon o obligacionim odnosima ovom problemu pristupa na fragmentaran način, jer stavlja u povlašteni položaj savjesno obogaćenog samo u izuzetnim slučajevima (kod obaveze vraćanja plodova⁵⁰, kod naknade nužnih i korisnih troškova⁵¹ i kod neosnovane isplate naknade štete izazvane povredom tijela, narušavanjem zdravlja ili smrću lica⁵²), veći dio pravne teorije i sudske prakse zalaže se za stanovište prema kojem bi savjesno i nesavjesno neosnovano obogaćena lica načelno imala različit pravni položaj.⁵³ Vladajuće je mišljenje da se primjenom člana 12. Zakona o obligacionim odnosima, odnosno načela savjesnosti i poštenja, **imovina savjesno obogaćenog, prilikom vraćanja neosnovano stečenog, ne smije biti dovedena u gori položaj od onog u kojem bi se nalazila kao da se neosnovano obogaćenje uopće nije dogodilo**.⁵⁴

Dosljedno ovakvom pristupu, savjesno obogaćeni je dužan vratiti stečenu imovinu u onom obliku u kojem je ušla u njegovu imovinu, **ali u stanju u kojem je ona zatečena na dan kada je saznao da se neosnovano obogatio** (kada je postao nesavjestan).⁵⁵ Ovakvo tumačenje potkrijepljeno je sistematskim tumačenjem odredaba člana 38, stav 2. Zakona o vlasničkim odnosima, prema kojem : “*Savjesni posjednik nije dužan platiti naknadu za korištenje stvari, niti odgovara za pogoršanje i porast stvari što su nastali za vrijeme njegovog savjesnog posjedovanja*”.⁵⁶

Ukoliko se radi o povraćaju zamjenljivih stvari, restitucija se mora izvršiti u stvarima iste vrste, količine i kvalitete kao što je bio predmet obogaćenja.⁵⁷ Isto tako, ukoliko bi individualno određena stvar slučajno

⁴⁹ B. Vizner, *Komentar Zakona o obveznim odnosima*, knj. 2, Zagreb, 1978, str. 966-974.

⁵⁰ Član 214. ZOO.

⁵¹ Član 215. ZOO.

⁵² Član 216. ZOO.

⁵³ Vidjeti: S. Cigoj, *Obligacijska razmjena*, Ljubljana, 1978, str. 230; Ž. Đorđević, *Komentar Zakona o obligacionim odnosima, knjiga I*, Pravni fakultet u Kragujevcu i Kulturni centar u Gornjem Milanovcu, 1980, str. 644-645.

⁵⁴ J. Radišić, citirano djelo, str. 305-306.

⁵⁵ *Komentar Zakona o obligacionim odnosima*, uz član 10, str. 481-504.

⁵⁶ Međutim, naša sudska praksa stala je na stanovište da treba razlikovati potpunu potrošnju od djelomične potrošnje. (Vidjeti naprijed navedeni Zaključak koji je zauzet na savjetovanju predstavnika građanskih odjela Saveznog suda, republičkih i pokrajinskih vrhovnih sudova od 13. i 14. 6. 1984. godine). Također, o sudskoj praksi vrhovnih sudova BiH u domenu neosnovanog obogaćenja vidjeti u: E. Zečević, *Sudska praksa, zbirka pravnih stanovišta u primjeni pravila građanskog i privrednog prava*, Dom štampe, Zenica, 2002, str. 163-166.

⁵⁷ Ibidem.

propala prije no što je obogaćeni saznao o neosnovanosti njenog stjecanja, prestala bi njegova obaveza da je povrati. Dakle, obogaćeni nije dužan vratiti vrijednost koja je veća od vrijednosti osiromašenja povjerioca, a može dati i manje, ako je zatečeno obogaćenje u vrijeme podnošenja zahtijeva manje od vrijednosti obogaćenja.⁵⁸ U slučaju besplatnog otuđenja neosnovano stečene individualno određene stvari od strane neosnovano obogaćenog, recimo, u vidu darovanja, prema jednom shvaćanju, njegova obaveza povraćaja (restitucije) bi prestala, dok bi se, prema drugom shvaćanju, obogaćenim smatrao daroprimateelj, te bi osiromašeni prema njemu stekao pravo zahtijevati restituciju u naturi, ako je moguće; ako ne, onda u novcu.⁵⁹

Za razliku od savjesno obogaćenog, neosnovano obogaćeni bi, prema ovom pristupu, bio dužan dovesti imovinu osiromašenog u ono stanje kao da neosnovano obogaćenje uopće nije nastalo. Drugim riječima, nesavjesno obogaćeni ima pravni položaj koji je sličan pravnom položaju dužnika koji je zakasnio (zapao u docnju).

ZAKLJUČAK O PRAVNOJ PRIRODI USTANOVE NEOSNOVANOG OBOGAĆENJA

Neosnovano obogaćenje predstavlja **samostalan izvor obligacija**, što znači da za njegov nastanak nije neophodno prethodno postojanje nekog drugog obligacionog odnosa. Međutim, do primjene ovog instituta obligacionog prava dolazi **supsidijarno** – tek ukoliko nije moguće primijeniti pravila drugih izvora obligacija: ugovornog prava, prava nadoknade štete, posloводства bez naloga ili jednostrane izjave volje.

Ima, pak, shvaćanja prema kojima tužba iz neosnovanog obogaćenja nema supsidijaran, već samostalan karakter i da se može podnijeti i u slučajevima kada i druga tužba, recimo, za naknadu štete ili posloводство bez naloga.⁶⁰

Ipak, mišljenja smo da se neosnovano obogaćenje može primijeniti samo supsidijarno u odnosu na ostale izvore obligacija, posebno ako se uzme

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Prema § 822 Građanskog zakonika Savezne Republike Njemačke, ako je savjesni stjecatelj, koji se obogatio bez osnove, stvar darovao ili zaviještao trećem licu, obogaćenje na strani darovatelja prestaje, dok neosnovano obogaćenim postaje treće lice. U stvari, radi se o primjeni koncepcije stare tužbe iz rimskog prava *actio de in rem verso*. Švicarski teoretičari zalažu se za primjenu ove koncepcije, jer je smatraju pravičnijom. (Vidjeti o tome u: Tuhr-Peter, *Allgemeiner Teil des Schweizerischen Obligationenrechts*, Band I, Lieferung 1, Zürich, 1974, str. 515; J. Radišić, citirano djelo, str. 307).

⁶⁰ Vidjeti: Živomir Đorđević, *Komentar Zakona o obligacionim odnosima*, Savremena administracija, Beograd, 1995, str. 485.

u obzir način na koji sud primjenjuje ustanove (materijalna pravila) građanskog i obligacionog prava u eventualnom sudskom (parničnom) postupku. Smatramo da sud, kada odlučuje o pravnoj sudbini tužbenih zahtjeva osiromašenih prema neosnovano obogaćenim licima, **ne može kumulirati primjenu instituta obligacionog prava, niti proizvoljno vršiti njihov izbor**. Istina, učesnici u obligacionom odnosu u svojstvu stranaka u parničnom postupku mogu isticati tužbene zahtjeve u skladu sa svojim htjenjima i kvalifikacijama, to jest u skladu sa načelom dispozicije u parničnom postupku. Međutim, sud je taj koji daje konačno meritorno mišljenje (*dominis litis*), tj. konačnu pravnu kvalifikaciju instituta na temelju kojeg će dužnik biti prinuđen ispuniti svoju činidbu. Pritom, sud u parničnom postupku nije vezan pravnim kvalifikacijama, koje su naznačene u tužbenim zahtjevima i obranama parničnih stranaka.⁶¹ Još je u rimskom pravu nastala sentencija da sud, prilikom kvalifikacije materijalnog prava na utvrđeno činjenično stanje, mora znati pravo (*curia novit iura*).

Istaknimo da ni u kojem slučaju **nije moguće kumulirati tužbeni zahtjev za prinudno ispunjenje ugovora i tužbeni zahtjev zbog neosnovanog obogaćenja**. Povjerilac kojem ugovor nije ispunjen, ima pravnu moć biranja između a) zahtjeva za prinudnim ispunjenjem ugovora uz isplatu naknade štete ukoliko je nanijeta; b) raskida ugovora uz mogućnost kupovine i prodaje radi pokrića uz zahtjev za isplatom naknade štete koja se ogleda u cijeni obavljenih kupovina i prodaja i njenim razlikama u odnosu na ugovorenu cijenu i c) raskida ugovora uz zahtjev za povraćaj danog **zbog neosnovanog obogaćenja na temelju osnove koja je kasnije otpala** (*condictio ob causam finitam*) uz isplatu naknade štete, ukoliko je nanijeta.⁶²

Ustanova neosnovanog obogaćenja se ne može primijeniti kad i **vindikaciona tužba**. Pretpostavka usvajanja kondikcione tužbe jeste upravo gubitak prava vlasništva na otuđenoj stvari osiromašenog lica. Svrha kondikcione tužbe, za razliku od vindikacione tužbe, nije povraćaj posjeda, već vlasništva na otuđenoj individualno određenoj stvari. Ukoliko netko pribavi posjed tuđe stvari, onda se on nije obogatio pravno, već ekonomski. U slučaju uspjeha u sporu za povraćaj vlasništva na nekretnini na temelju neosnovanog obogaćenja, osiromašeni će, na osnovi pravnosnažne (pravomoćne) presude moći zahtijevati uknjižbu svog prava vlasništva u zemljišnim knjigama. Međutim, ako netko probavljenu tuđu stvar potroši, uništi ili otuđi, vlasnik prema takvom licu definitivno gubi pravo na

⁶¹ B. Poznić, citirano djelo, str. 259.

⁶² Vidjeti o tome opširno u prvoj knjizi ovog udžbenika, str. 70-72.

vindikaciju, a stječe pravo na kondikciju. Drugim riječima, doći će do preobražaja stvarnopravnog (vlasničkog) odnosa u tražbeni odnos.⁶³

Za primjenu neosnovanog obogaćenja, u usporedbi sa ostalim izvorima obligacionih odnosa, neophodno je ispunjenje manjeg broja pravnih činjenica. Ukoliko se jedno lice neosnovano obogati uslijed **protupravnog ponašanja**, kojim je drugom **prouzrokovana šteta**, na restituciju neosnovano stečene imovine se ono ne može obvezati primjenom pravila neosnovanog obogaćenja, već pravila koja su posvećena prouzrokovanju štete kao izvoru obligacija.⁶⁴ Štoviše, naš zakonodavac, u intenciji razgraničenja primjene ustanove prouzrokovanja štete i neosnovanog obogaćenja, izričito propisuje: *“Poslije nastupanja zastare prava da zahtijeva nadoknadu štete, oštećenik može zahtijevati od odgovornog lica, po pravilima koja važe u slučaju stjecanja bez osnove, da mu ustupi ono što je dobio radnjom kojom je prouzrokovana šteta”*.⁶⁵ Ipak, u jednoj pravnoj situaciji postoji mogućnost paralelnog podnošenja tužbe zbog neosnovanog obogaćenja i tužbe za naknadu štete. Osiromašeni može, u slučaju raskida ugovora zbog neispunjenja, zahtijevati povraćaj vrijednosti otuđene imovine tužbom zbog neosnovanog obogaćenja. Međutim, **ukoliko bi iznos štete bio veći od tako nadoknadene imovine**, osiromašeni bi imao pravo zahtijevati razliku putem tužbe za naknadu štete.⁶⁶ Važno je pritom naglasiti da se nikako **ne može kumulirati restitucija** na temelju prouzrokovanja štete i na temelju neosnovanog obogaćenja, već se ove dvije ustanove **moгу eventualno dopunjavati**.

Kada se uspoređi primjena ustanove neosnovanog obogaćenja sa ustanovom **posloводства bez naloga**, naš Zakon o obligacionim odnosima je u tom u domenu izričit: *“Ako je netko svoju ili tuđu stvar upotrijebio na korist trećeg, a nema uvjeta za primjenu pravila o poslovodu bez naloga, treći je dužan vratiti stvar, odnosno ako to nije moguće, naknaditi njenu vrijednost”*.⁶⁷

⁶³ J. Radišić, citirano djelo, str. 308.

⁶⁴ Suprotno shvaćanje utvrđeno je Načelnim stavom usvojenim na XXXVI zajedničkoj sjednici Saveznog suda, republičkih i pokrajinskih vrhovnih sudova od 26. i 27. oktobra 1986. godine. Prema tom stavu: *“Lice čije je autorsko pravo povrijeđeno može zahtijevati isplatu naknade kako po pravilima o prouzrokovanju štete, tako i po pravilima o sticanju bez osnova, ako su ispunjeni uslovi podnošenja oba zahtijeva, s tim što se naknada za isti gubitak oba zahtijeva ne može kumulirati”*.

⁶⁵ Član 209. ZOO.

⁶⁶ Uspoređi: *Pravna enciklopedija*, str. 900-901.

⁶⁷ Član 217. ZOO.

